

PRACE NAUKOWE

Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu

RESEARCH PAPERS

of Wrocław University of Economics

Nr 418

Gospodarka przestrzenna

Aktualne aspekty polityki

społeczno-gospodarczej i przestrzennej

Contemporary Problems of Socio-economic
and Spatial Policy

Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu
Wrocław 2016

Redakcja wydawnicza: Barbara Majewska
Redakcja techniczna: Barbara Łopusiewicz
Korekta: Justyna Mroczkowska
Łamanie: Małgorzata Czupryńska
Projekt okładki: Beata Dębska

Informacje o naborze artykułów i zasadach recenzowania
znajdują się na stronach internetowych
www.pracnaukowe.ue.wroc.pl
www.wydawnictwo.ue.wroc.pl

Publikacja udostępniona na licencji Creative Commons
Uznanie autorstwa-Użycie niekomercyjne-Bez utworów zależnych 3.0 Polska
(CC BY-NC-ND 3.0 PL)

© Copyright by Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu
Wrocław 2016

ISSN 1899-3192
e-ISSN 2392-0041

ISBN 978-83-7695-563-6

Wersja pierwotna: publikacja drukowana

Zamówienia na opublikowane prace należy składać na adres:
Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu
ul. Komandorska 118/120, 53-345 Wrocław
tel./fax 71 36 80 602; e-mail: econbook@ue.wroc.pl
www.ksiegarnia.ue.wroc.pl

Druk i oprawa: TOTEM

Spis treści

Wstęp	9
Krzysztof Balcerek, Robert Masztalski: Ocena ruchu inwestycyjnego na obszarach oddziaływania dużego miasta na przykładzie wydanych w gminie Długołęka pozwoleń na budowę i decyzji o warunkach zabudowy / Assessment of investment dynamics on the city's impact area on the example of building permits in gmina Długołęka and conditions of building development	11
Bartosz Bartosiewicz: Polityka rozwoju lokalnego w kurczących się małych miastach / Local development policy in shrinking small towns.....	22
Magdalena Belof: Wrocławski obszar metropolitalny jako laboratorium planowania w obszarach funkcjonalnych / Wrocław metropolitan area as a laboratory of planning for functional areas	32
Henryk Brandenburg, Katarzyna Ficek-Wojciuch, Marek Magdoń, Przemysław Sekuła: Interesariusze projektów publicznych – sukces projektu publicznego w ujęciu specjalistów od zarządzania projektami / Public projects' stakeholders – success of public project according to the project management specialists	41
Marcin Feltynowski: Unsustainable spatial planning – the example of communities of the central region / Niezrównoważone planowanie przestrzenne – przykład gmin regionu centralnego	52
Zbigniew Forycki: Metody pomiaru efektywności projektów innowacyjnych / Methods in assessment of the efficiency of innovative projects.....	61
Anna Golejewska, Dorota Czyżewska: Smart specialisation in the regions of eastern Poland – case study / Inteligentne specjalizacje w województwach Polski Wschodniej – studium przypadku	69
Eleonora Gonda-Soroczyńska: Klaster Polski Radon elementem innowacyjnej współpracy na rzecz rozwoju turystyki uzdrowiskowej w województwie dolnośląskim / Polish Cluster Radon as the element of innovative cooperation for the development of SPA tourism in Lower Silesia region	78
Ewa Gralik-Żmudzińska: Przekształcenie samodzielnego publicznego zespołu opieki zdrowotnej jako proces decyzyjny organów powiatu jeleniogórskiego / Conversion of a public, independent health care complex as a decision-making process of Jelenia Góra district's authorities.....	88
Arkadiusz Halama: Ocena wartości rekreacyjnej zbiornika „Wilkówka” / Assessment of the recreational value of water reservoir „Wilkówka”	99

Maria Heldak: Zasady nabywania gruntów pod drogi publiczne w Polsce / The principles of land acquisition for public roads in Poland.....	107
Marian Kachniarz, Kacper Siwek: Wydajność pracy w samorządzie terytorialnym / Labour productivity in local government.....	117
Wojciech Kisiała: Zmiany nierówności poziomu rozwoju gospodarczego powiatów w Polsce – konwergencja czy dywergencja? / Changes in the level of economic inequalities across poviát units in Poland – convergence or divergence?.....	127
Dariusz Klimek: Wpływ imigracji zarobkowej na rozwój gospodarczy kraju i regionów / Effect of labor migration on economic development of the country and the regions.....	136
Lidia Kłos: Rzeczowo-ekologiczne efekty realizacji Krajowego Programu Oczyszczania Ścieków Komunalnych / Material and ecological aspects of the implementation of the National Program of the Municipal Wastewater Treatment.....	145
Janusz Kot, Ewa Kraska: Władze lokalne i regionalne jako animator tworzenia, funkcjonowania i rozwoju klastrów (na przykładzie województwa świętokrzyskiego) / Local and regional authorities as facilitators for the formation, operation and development of clusters (with examples from the Świętokrzyskie Province).....	156
Krzysztof Krzyżak: Dysfunkcje w wykonywaniu usług publicznych – przykład budowy i eksploatacji oświetlenia miejsc publicznych / Dysfunctions in the performance of public services – example of building and exploitation of the lighting of public areas.....	167
Alina Kulczyk-Dynowska: Przestrzenne i finansowe aspekty funkcjonowania obszaru chronionego – przykład Kampinoskiego Parku Narodowego / Spatial and financial aspects of the activity of protected area on the example of Kampinos National Park.....	179
Alina Kulczyk-Dynowska: Przestrzenne i finansowe aspekty funkcjonowania obszaru chronionego – przykład Wolińskiego Parku Narodowego / Spatial and financial aspects of the activity of protected area on the example of Wolin National Park.....	188
Zbigniew Kuriata: Zarządzanie krajobrazem kulturowym Polanowic, gmina Byczyna – wizja mieszkańców wsi / Cultural landscape management in Polanowice, Byczyna municipality – vision of village residents.....	198
Tadeusz Lasota, Leszek Stanek: Analiza rynku nieruchomości powiatu wrocławskiego na tle studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin / Analysis of the real estate market of the poviát Wrocław on the background of studies of conditions and directions of spatial development of municipalities.....	209
Grażyna Leńniewska: Przemoc ekonomiczna wobec kobiet – przezroczysty problem / Economic violence against women – the transparent problem..	219

Jerzy Ładysz, Magdalena Mayer: Czynniki i przejawy suburbanizacji post-industrialnej w miastach średnich województwa dolnośląskiego na przykładzie Bolesławca i Jeleniej Góry / Factors and consequences of post-industrial suburbanization in towns of Lower Silesia on the example of Bolesławiec and Jelenia Góra.....	226
Urszula Markowska-Przybyła: Determinanty kapitału społecznego w kontekście możliwości oddziaływania władz publicznych / Determinants of social capital in the context of the ability to influence by the public authorities.....	240
Piotr Paczowski: Dialog obywatelski kreatorem rozwoju lokalnego / Civil dialogue as a creator of local development	252
Sławomir Palicki, Paulina Stachowska: Estetyzacja artystyczna w procesach rewitalizacji miast / Artistic aesthetization in urban revitalization processes	264
Zbigniew Piepiora: Przeciwdziałanie skutkom powodzi i susz w województwie lubelskim / The counteraction of floods' and droughts' effects in Lublin voivodeship.....	274
Katarzyna Przybyła: Wpływ Kamiennogórskiej Specjalnej Strefy Ekonomicznej Małej Przedsiębiorczości na rozwój Jeleniej Góry i powiatu jeleniogórskiego / The impact of the Kamienna Góra Small Enterprise Special Economic Zone on the development of Jelenia Góra and the Jelenia Góra powiat	285
Beata Rosicka: Funkcja turystyczna sudeckich obiektów podziemnych z czasów II wojny światowej / Tourist function of the underground facilities from the word war II in the Sudetes	294
Kacper Siwek: Aglomeracja wałbrzyska w świetle teorii sieci – wybrane zagadnienia / The Wałbrzych agglomeration in the light of network theory – selected issues.....	302
Anna Skorwider-Namiołko, Jarosław Skorwider-Namiołko: Poziom rozwoju gospodarki odpadami na obszarach atrakcyjnych turystycznie / The level of waste management development in the touristic areas.....	311
Beata Skubiak, Barbara Kryk: Tworzenie potencjału rozwojowego obszarów problemowych na przykładzie województwa zachodniopomorskiego / Creation of the development potential of problem areas on the example of West Pomeranian voivodeship.....	318
Olimpia Stanaszek: Zagospodarowanie przestrzenne terenów o wysokiej wartości kulturowej – na przykładzie translokacji zabudowy łużyckiej Zagrody Kołodzieja / Land management on the areas of high cultural value – on the example of translocation of Lausitz building “Kołodziej Hut”	329
Marta Szaja: Wpływ wybranych aspektów przestrzennych na rozwój społeczno-gospodarczy samorządów gminnych – na przykładzie gmin nadmorskich województwa zachodniopomorskiego / The influence of chosen spa-	

tial aspects on socio-economic development of local self-governments – the example of maritime communes of the West Pomeranian voivodeship)	340
Beata Warczewska: Przekształcenia struktury funkcjonalno-przestrzennej miejscowości zlokalizowanych w granicach parku krajobrazowego / Transformation of the functional and spatial structure of villages located in the borders of landscape park	350
Beata Wieteska-Rosiak: Kierunki rozwoju transportu zrównoważonego w miastach w kontekście zmian klimatu / Directions of sustainable transportation development in the context of climate change	362

Wprowadzenie

Artykuły zamieszczone w niniejszym, piętnastym zeszycie „Gospodarki Przestrzennej”, przygotowanym w Katedrze Gospodarki Przestrzennej Wydziału Ekonomii, Zarządzania i Turystyki Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, poświęcone są wybranym problemom planowania i zagospodarowania przestrzennego. Wszystkie publikowane teksty odzwierciedlają aktualne problemy badawcze Autorów z rozmaitych dziedzin gospodarki przestrzennej. W zeszycie zaprezentowano wyniki badań naukowych dotyczących takich obszarów gospodarki przestrzennej, jak: kurczące się małe miasta, obszary metropolitalne, efektywność projektów innowacyjnych, turystyka uzdrowskowa, wartość rekreacyjna zbiorników wodnych, wydajność pracy w samorządzie terytorialnym, klastry, potencjał rozwojowy obszarów problemowych, zarządzanie krajobrazem kulturowym na obszarach wiejskich, czynniki i przejawy suburbanizacji postindustrialnej, inwestycje na obszarach oddziaływania dużych miast, funkcja turystyczna obiektów podziemnych, transport zrównoważony w miastach i inne. Treści zawarte w artykułach stanowią osobiste poglądy Autorów na przedstawione w nich problemy. Każdy artykuł podlegał recenzowaniu przez dwóch recenzentów z wiodących ośrodków naukowych w kraju.

Wyrażamy przekonanie, że publikacja ta będzie stanowiła istotny wkład w rozwój gospodarki przestrzennej jako interdyscyplinarnej dziedziny wiedzy, będzie także inspiracją do dalszych badań i analiz porównawczych. Większość artykułów, oprócz wartości czysto naukowej, ma także walor aplikacyjny. Pozwala to z optymizmem spoglądać w przyszłość tej szybko rozwijającej się dziedziny naukowej, jaką jest gospodarka przestrzenna.

W imieniu Komitetu Redakcyjnego

Jacek Potocki, Jerzy Ładysz

Piotr Paczowski

Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu
piotr.paczosk.broker@op.pl

DIALOG OBYWATELSKI KREATOREM ROZWOJU LOKALNEGO

CIVIL DIALOGUE AS A CREATOR OF LOCAL DEVELOPMENT

DOI: 10.15611/pn.2016.418.25

Streszczenie: Rozwój lokalny to złożony i wielowymiarowy proces. Jego uczestnikami są przedstawiciele rozmaitych ośrodków władzy i administracji publicznej, samorządu terytorialnego, gospodarki, a także obywatele zrzeszający się w całej gamie organizacji pozarządowych. Każdy z tych podmiotów ma jednocześnie prawo i obowiązek, w ramach swoich kompetencji i zadań określonych stosownymi aktami normatywnymi, działać na rzecz rozwoju lokalnego. Istota rzeczy tkwi jednak w tym, iż niezbędne jest odpowiednie narzędzie, którym podmioty te posługiwać się mogą we wzajemnych relacjach. Narzędziem takim wydaje się być dialog obywatelski. Kreowanie rozwoju lokalnego poprzez dialog obywatelski nie ma jeszcze u nas zbyt długiej tradycji. Są jednak po temu warunki. Warto zatem z nich skorzystać.

Słowa kluczowe: społeczeństwo obywatelskie, dialog obywatelski, rozwój lokalny.

Summary: Local development is a complex and multidimensional process. Its participants are representatives of various political level and public administration, local government, the economy, as well as citizens bringing together a wide range of NGOs. Each of these entities has both the right and duty, within their respective competences and tasks set out by the relevant normative acts, to act in favor of local development. However, the essence consists in the fact that an appropriate tool is necessary which those bodies can use in their mutual relations. Such a tool seems to be a civil dialogue. Creating local development through civil dialogue has not yet had long tradition in our country. However, there are, conditions which allow for it and therefore it is worth using them.

Keywords: civil society, civil dialogue, local development.

1. Wstęp

W Polsce od 1999 r. obowiązuje trójszczeblowy podział terytorialno-administracyjny państwa. Wyróżniamy w nim: gminy, powiaty i województwa. W praktyce

samorządowej przyjęto, że pojęcie regionu odnosi się tylko do województw, natomiast gminy i powiaty stanowią jednostki lokalne (poziom lokalny). Przy tym uznaje się, że politykę regionalną prowadzi państwo w stosunku do wszystkich regionów-województw (tzw. polityka interregionalna), a każde województwo w stosunku do swojego terytorium (tzw. polityka intraregionalna), natomiast władze samorządowe powiatów i gmin prowadzą na podległych obszarach politykę lokalną, a zatem także politykę rozwoju lokalnego.

Niniejsze opracowanie jest próbą określenia roli i wpływu dialogu obywatelskiego, a także jego uczestników na rozwój lokalny, który zależy od dwóch głównych grup czynników wzajemnie na siebie oddziałujących. Są nimi:

1. Czynniki zewnętrzne:
 - polityka rządu (normy prawne, kapitał, innowacje, zasoby i energia),
 - programy ponadkrajowe, np. europejskie – kapitał, standardy,
 - inwestorzy (kapitał, innowacje, zasoby, energia).
2. Czynniki wewnętrzne:
 - zasoby lokalne (społeczeństwo, lokalna gospodarka, dotychczasowa infrastruktura, środowisko przyrodnicze),
 - administracja lokalna (przywództwo i koordynacja – wiedza i umiejętności współdziałania z jednostkami zewnętrznymi, zdolność uczenia się; nowa infrastruktura społeczna i techniczna) [Nowak 2006, s. 25].

Wszystkie te czynniki w mniejszym czy większym stopniu zawsze wpływały na rozwój lokalny. Jednak po przemianach ustrojowych 1989 r. zaczęły one przybierać zdecydowanie inną formę w kontekście wzajemnych relacji, bowiem procesy demokratyzacyjne uczyniły z możliwości partycypacji społecznej niezwykle istotny element procesów społecznych, politycznych, a także gospodarczych, również rozwojowych.

Coraz częściej używany termin „społeczeństwo obywatelskie” zawiera w sobie mnogość znaczeń. Jest swego rodzaju przestrzenią, w ramach której funkcjonują instytucje, organizacje, grupy społeczne, a także jednostki. Przestrzeń ta rozpostarta jest pomiędzy rodziną, zbiorowościami ludzkimi (które występują w postaci zorganizowanej formalnie dla celów i przedsięwzięć długofalowych albo pozostają w dość luźnych relacjach, bo zadzierzgniętych dla doraźnych, czasem mniejszej rangi celów), państwem i rynkiem. Rolę spoiwa pomiędzy nimi może i powinna odgrywać wolna debata toczona w imię osiągnięcia wspólnego celu. Na tej to kanwie ujawniają się, co zupełnie naturalne, rozmaite, częstokroć przeciwstawne, interesy grupowe. Najistotniejszy jednak wydaje się fakt, że rodząca się wtedy dobrowolna aktywność opierała się na współdziałaniu. Zjawisko to ma niebagatelne znaczenie. Stanowi bowiem cenny przejaw świadomego działania obywateli. Staje się podwaliną społeczeństwa obywatelskiego. Prawne zaś podstawy funkcjonowania społeczeństwa obywatelskiego określa przede wszystkim Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej [Konstytucja RP z 2 kwietnia 1997], a także ustawa o fundacjach [Ustawa z 6 kwietnia 1984] oraz ustawa o stowarzyszeniach [Ustawa z 7 kwietnia 1989]. Pa-

miętać też warto, że wiele innych aktów normatywnych w sposób pośredni daje takie podstawy. Chociażby wpływ na funkcjonowanie organizacji pozarządowych ma ustawa o Krajowym Rejestrze Sądowym [Ustawa z dnia 20 sierpnia 1997], ustawa o finansach publicznych [Ustawa z 27 sierpnia 2009] i wiele, wiele innych.

Nie sposób jednak pominąć swego rodzaju elementarza – ustawy o działalności pożytku publicznego i wolontariacie [Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003] – można by rzec – „konstytucji” organizacji pozarządowych i w ogóle całego sektora trzeciego.

Dla podstaw prawnych dialogu obywatelskiego istotne znaczenie ma art. 20 naszej Konstytucji. Jego treść stanowi, iż społeczna gospodarka rynkowa, oparta na wolności działalności gospodarczej, własności prywatnej oraz solidarności dialogu i współpracy partnerów społecznych, jest podstawą ustroju gospodarczego Rzeczypospolitej Polskiej.

Dialog obywatelski odgrywa w systemie demokracji parlamentarnej istotną rolę wzbudzania, promowania i realizowania się demokracji partycypacyjnej. Stanowi jednocześnie płaszczyznę umożliwiającą artykułowanie propozycji rozwiązań, decyzji na zasadzie konsensusu społecznego. Zatem dialog obywatelski jest urzeczywistnieniem udziału obywateli w życiu publicznym. Może to mieć miejsce dzięki solidnym, zinstytucjonalizowanym mechanizmom wpływania obywateli na decyzje podejmowane przez władzę i administrację wszystkich szczebli, w tym również na poziomie lokalnym [Paczowski 2015b].

2. Potrzeba dialogu pomiędzy uczestnikami społeczeństwa obywatelskiego

Jaka relacja pomiędzy podmiotami społeczeństwa obywatelskiego powinna odgrywać zasadniczą rolę? Odpowiedź wydaje się oczywista: partnerstwo, rozumiane jako współuczestniczenie. Ważne jest to, by występować i być traktowanym jako podmiot wydarzeń, a nie wyłącznie jako przedmiot, obiekt czynności jednorazowych i działań obliczonych na dłuższą perspektywę. Idzie o to, że trzeba występować w roli aktywnego uczestnika, a nie bezwolnej masy, podatnej na czyjąś wyłącznie wolę i instrumentalne traktowanie. Nie bierność, ale aktywność jest tu kluczem do osiągnięcia celów.

„W warunkach demokratycznych [...] nie musi ujawniać się sprzeczność pomiędzy państwem, jako instytucją a społeczeństwem obywatelskim. Istota rzeczy polega bowiem na tym, że oba te podmioty są sobie nawzajem potrzebne, a także mogą i powinny się nawzajem wspierać. Okrzeple, pełne werwy, społeczeństwo obywatelskie potrzebuje sprawnego państwa, ono zaś nie może nie zauważać silnego społeczeństwa obywatelskiego. Konieczne jest zatem tworzenie realnych instytucji dialogu, a więc wymiany poglądów, informacji, prezentowania koncepcji [...]” [Paczowski 2015c, s. 151]. W tym znaczeniu dotychczasowy system, określanym mianem dialogu społecznego, powinien przenosić masę krytyczną w kierunku i na rzecz dialogu obywatelskiego. Ten ostatni bowiem zdecydowanie wykracza poza tradycyjną arenę oraz

jej aktorów, czyli związki zawodowe i środowisko pracodawców (przedsiębiorców, jednostki samorządu terytorialnego czy też państwo, występujące niejednokrotnie w obrocie gospodarczym także jako pracodawca).

Wobec powyższego pojawia się kolejne pytanie, tym razem o podmioty partnerskie dla szeroko rozumianej władzy państwowej, a także tej, która wywodzi się z samorządu terytorialnego – kto ma być tym podmiotem czy podmiotami w dialogu obywatelskim? Odpowiedź wydaje się prosta i jednoznaczna: aktywne wspólnoty i organizacje pozarządowe.

Organizacje pozarządowe w potocznym rozumieniu to podmioty niezależne od administracji publicznej. Działają one najczęściej jako stowarzyszenia lub fundacje. Domeną ich aktywności są przeważnie: kultura, ekologia, sport, turystyka, rekreacja, nauka, technika, prawa człowieka itp. Choć to nie jedyne pola aktywności, bo zdarzają się wcale nierzadkie przypadki organizowania się obywateli na rzecz przedsięwzięć gospodarczych (np. gazyfikacja, telekomunikacja pewnych obszarów, budowa dróg, melioracja itp.). Świadczy to dobitnie o dużej różnorodności podmiotów i różnaitości pól ich działania, a więc planów, celów, metod działania, a zatem problemów. Jest to również dowód na to, dla jak bardzo wielu podmiotów sektora publicznego partnerem mogą być lub też muszą być te organizacje. Stąd wynika też konieczność korzystania z mechanizmów kontaktowania się, wyrażania potrzeb, artykułowania oczekiwań we wzajemnych interakcjach, wymiany poglądów, rozstrzygania sporów, kontrolowania realizacji wspólnych ustaleń, wprowadzania ewentualnych zmian celów globalnych lub częściowych wspólnych przedsięwzięć, a także sposobów ich realizacji. W tym względzie nieocenionym „pomocnikiem” może być dialog pomiędzy zainteresowanymi stronami. Wydaje się on najprostszym, a zarazem ma szansę stać się najskuteczniejszym sposobem możliwym do wykorzystania we wzajemnych relacjach.

3. Istota dialogu obywatelskiego

Dialog obywatelski w systemie demokracji parlamentarnej odgrywać może, jak już powiedziano wcześniej, rolę bardzo istotnego instrumentu modelowania określonego ładu, czy – lepiej – pewnego stanu równowagi, przejawiającej się we wzbudzaniu, promowaniu i realizowaniu się demokracji partycypacyjnej. Wynika to stąd, że dialog obywatelski, będąc w łonie gospodarki rynkowej płaszczyzną artykułowania i ścierania się interesów rozmaitych grup społecznych, stanowi jednocześnie, z uwagi na ewentualność lub wręcz potrzebę stosowania go, o możliwości kompromisowych rozwiązań. Organizacje obywatelskie wcale nie tak dawno jeszcze, częstokroć sekowane i marginalizowane, uzyskały sposobność odgrywania istotniejszej roli w wypełnianiu funkcji przypisanych zorganizowanemu społeczeństwu obywatelskiemu, mianowicie funkcji:

- usług,
- rzecznictwa obywatelskiego,

- rzecznictwa politycznego,
- inicjującej rozmaite przedsięwzięcia,
- innowacyjności,
- kontrolnej,
- wspólnototwórczej [Paczowski 2015c, s. 200].

Dialog obywatelski w całym skomplikowanym procesie decyzyjnym w sferach społecznych i gospodarczych zyskał na znaczeniu. Stało się tak wraz z pojawieniem się zjawiska demokracji uczestniczącej i jawi się przy tym jako nieodzowne „akcesorium” demokracji parlamentarnej i społeczeństwa obywatelskiego. Uwagę zwrócić warto na fakt, iż dialog obywatelski nabiera wartości wobec stanu swoistego kryzysu tradycyjnych form politycznej oraz ideologicznej, na przykład partycypacji w aktach i procesach społecznych i obywatelskich (choćby w wyborach parlamentarnych, samorządowych, głosowaniu referendalnym, przynależności do partii politycznych, organizacji związkowych, wspólnot kościelnych). Ten stan rzeczy umożliwia szersze rozpostarcie się pola zasadzie demokracji uczestniczącej, która może się stać istotnym nurtem umożliwiającym społeczeństwu obywatelskiemu udział w działaniach prorozwojowych wedle jego potrzeb, z jego udziałem, ale też i z jego współodpowiedzialnością.

Dialog obywatelski urzeczywistnia udział obywateli w publicznym życiu. Ma on szansę odbywać się dzięki zinstytucjonalizowanym, trwałym mechanizmom wpływania obywateli na decyzje podejmowane przez administrację wszystkich szczebli, w tym także na poziomie lokalnym. Pozwalają te mechanizmy tworzyć i realizować skutecznie efektywne i użyteczne z punktu widzenia lokalnego zamierzenia i działania czy też – szerzej – lokalnej polityki rozwojowej [Paczowski 2015a, s. 141-164].

I jeszcze jedna refleksja odnosząca się do współdziałania na poziomie lokalnym. We współczesnych państwach demokratycznych, które funkcjonują w oparciu o gospodarkę rynkową, fundamentalną zasadą jest zasada subsydiarności, czyli pomocniczości. Zakłada ona, że władza centralna zajmuje się jedynie takimi kwestiami, których nie są w stanie rozwiązać poszczególni obywatele, nawet jeśli zorganizowali się w jakieś grupy celowe. Stąd wywieść można inną zasadę (odnoszącą się do budowy społeczności państwowej), nazywaną zasadą pluralizmu państwowego. Pod tym określeniem kryje się wielostopniowość organizacji społeczeństwa. Pomiędzy jednostką a państwem powstaje cały szereg społeczności pośrednich – jedną z nich jest samorząd terytorialny. Dlatego też samorządność terytorialna określana jest mianem demokracji lokalnej – jej zakres stanowi przy tym podstawę i swego rodzaju miernik kondycji demokracji w państwie [Kłoczkowski 1995, s. 9].

Samorząd terytorialny, obok organizacji pozarządowych, posiada wszelkie dane po temu, aby stać się jedną z najpoważniejszych opok społeczeństwa obywatelskiego. Czyli takiego, które zorientowane jest na uczestniczenie w życiu swojego otoczenia, przy czym cechami charakterystycznymi powinny być otwartość i aktywność. Przejawem udziału lokalnego samorządu terytorialnego w tworzeniu i funkcjonowaniu takiego społeczeństwa są chociażby – istotne z punktu widzenia problematy-

ki poruszanej w niniejszym opracowaniu – relacje z organizacjami pozarządowymi [Ustawa z 19 grudnia 2008]. Również przy wykorzystaniu dogodnego instrumentu, jakim jest niewątpliwie dialog obywatelski.

W praktyce nie jest to, oczywiście, łatwe. Wynika to ze zdecydowanego zróżnicowania organizacji pozarządowych i jednostek samorządu terytorialnego. Specyfika tych pierwszych sprowadza się między innymi do tego, że charakteryzują się:

- najczęściej prostą strukturą organizacyjną,
- częstokroć bardzo zróżnicowanymi, bywa, że niepowtarzalnymi i niepewnymi źródłami finansowania,
- działaniami wynikającymi bezpośrednio z potrzeb ludzi zaangażowanych w pracę organizacji pozarządowej,
- tym, że działania dotyczą najczęściej niezbyt rozległego otoczenia,
- nieskrepowaniem procedurami,
- niechęcią wynikającą częstokroć z jego nieznamomości, przepisów prawa,
- dużą elastycznością stosowania metod postępowania w prowadzeniu spraw organizacji,
- dużą inicjatywnością,
- najczęściej działalnością społeczną (praca społeczna członków).

Samorząd terytorialny natomiast opiera się na:

- stałych źródłach finansowania o powtarzalnym najczęściej charakterze,
- sformalizowanych procedurach postępowania,
- hierarchicznej zależności,
- stosunkowo małej elastyczności metod działania,
- wykonywaniu swej pracy za wynagrodzenie (etat, diety) [Miszczuk i in. 2007, s. 16].

Zaprezentowane cechy są, jak widać, zasadniczo różne. Nie świadczy to jednak o tym, iżby obie te instytucje musiały funkcjonować jako antagoniści. Istnieją, oczywiście, zagrożenia i niewątpliwe opory. Z obu stron. Powinny jednak znakomicie się uzupełniać w świadczeniu usług publicznych, głównie w określaniu wspólnych celów, tworzeniu i realizowaniu wspólnych planów rozwojowych. Wspólnym polem powinny być także: wymiana informacji, doświadczeń, konsultacje.

Na poziomie lokalnym aktorami, którzy obok siebie występują na scenie bądź stanowią zgraną parę, są najczęściej struktury samorządu terytorialnego i organizacje pozarządowe. Dlatego na przykładzie relacji pomiędzy nimi stosunkowo najłatwiej jest promować i budować dialog obywatelski oraz zasady, które nim powinny kierować, bo w odniesieniu do tych właśnie podmiotów wydaje się on niezbędnym instrumentem porozumienia i realizacji zadań oraz potrzeb, a więc również kreowania rozwoju lokalnego.

4. Istota rozwoju lokalnego

Jakkolwiek zabrzmieć to może trywialnie, za prawdziwe uznać należy stwierdzenie, iż rozwój jako zjawisko jest efektem pozytywnych zmian. Jest takim stanem (pożądanym, zaplanowanym), który, w założeniu, ma zmienić to, co było dotychczas, na lepsze.

Jest to, oczywiście, znaczne uproszczenie, choć w pewnej mierze oddaje istotę sprawy. Niestety, z punktu widzenia niniejszego opracowania aż nadto ogólne. Dlatego też, by dokonać niezbędnego uściślenia, pomocne będzie przytoczenie, jak rozwój lokalny opisuje i charakteryzuje R. Brol [1998, s. 9 i n.]. Określa on rozwój lokalny jako proces takich zmian, które zachodzą w mieście, gminie wiejskiej lub miejsko-wiejskiej albo – inaczej – delimitowanym subregionie, czyli lokalnym układzie społeczno-terytorialnym charakteryzującym się specjalnymi cechami przestrzeni, gospodarki i kultury, a także lokalną preferencją potrzeb i hierarchią wartości. Rozwój lokalny – twierdzi R. Brol – to pojęcie złożone, zaś stopień tej złożoności stanowi pochodną wielorakości celów, którym rozwój ma służyć, a także różnorodności działań go kształtujących. W skali lokalnej identyfikacja rozwoju społecznego, gospodarczego i przestrzennego staje się szczególnie skomplikowana, bowiem gmina funkcjonuje i rozwija się, będąc jednocześnie integralną częścią większej całości. Korzysta przecież z dóbr i usług powstałych na innych terenach, dostarczając przy tym swe produkty na rzecz otoczenia, oraz wchłania fundusze pochodzące z zewnątrz i przekazuje własne środki na inne obszary. Autor zaprezentowanego wywodu zwraca uwagę na trudność w jednoznacznym sprecyzowaniu pojęcia „rozwój w skali lokalnej”. Ograniczając to pojęcie do podstawowych sfer gminy, a więc do lokalnej społeczności, gospodarki lokalnej oraz lokalnego ekosystemu, stwierdza, że o rozwoju lokalnym możemy mówić wtedy, gdy zharmonizowane i systematyczne działanie lokalnej społeczności, władzy lokalnej, a także pozostałych podmiotów funkcjonujących w gminie zmierza do kreowania i poprawy istniejących walorów użytkowych gminy, tworzenia korzystnych warunków dla lokalnej gospodarki oraz zapewnienia mu ładu przestrzennego i ekologicznego. Efektem rozwoju lokalnego jest proces tworzenia na poziomie gminy nowych wartości, a są nimi: nowe firmy i miejsca pracy, a także nowe dobra i usługi zaspokajające lokalny i ponadlokalny popyt.

W obiegowym znaczeniu pojęcie „rozwój lokalny” koresponduje z takimi terminami, jak lokalność, lokalizm, lokalna społeczność, lokalna władza, aktorzy życia lokalnego, działania lokalne, poziom lokalny, powiązania lokalne, lokalne zasoby itp., itd. Ich mnogość nie powinna być zaskoczeniem, albowiem minęły już, oby bezpowrotnie, czasy, gdy przymiotnik „lokalny” był synonimem czegoś mniej ważnego, prowincjonalnego, z posmakiem lekceważenia. Lokalnie rozgrywają się sprawy istotne, tu też realizuje się działalność gospodarcza, społeczna, samorządowa. Lokalnie żyją i pracują ludzie. Nie mogą być oni pozbawieni żadnych praw, również co do współdecydowania o rozwoju swej małej ojczyzny.

Rozwój lokalny uwidacznia się w strukturze gospodarki lokalnej, na którą składają się jednostki gospodarcze, gospodarstwa domowe, lokalne instytucje oraz władze samorządowe. Nie dziwi więc, że w procesie rozwoju lokalnego pomiędzy podmiotami – kreatorami lokalnego systemu społecznego, gospodarczego i przestrzennego – ujawniają się liczne i różne powiązania o charakterze przyczynowo-skutkowym. Jest to efekt relacji przestrzennych, lokalnej polityki gospodarczej, a także współpracy i kooperacji, wymiany dóbr i usług, wspólnoty infrastrukturalnej, uczestnictwa w lokalnym rynku pracy. Źródło swe mają także w potrzebach i woli organizowania czasu wolnego, np. rekreacji, czynnym i biernym uczestniczeniu w działalności sportowej, pozazawodowych zainteresowaniach.

Aby lokalna gospodarka mogła efektywnie funkcjonować na niwie demokracji lokalnej, niezbędne jest spełnienie określonych założeń, a mianowicie:

- demokracja lokalna jest ściśle uzależniona od pluralizmu politycznego w ujęciu lokalnym,
- demokracja lokalna to samorządność społeczności lokalnych, przejawiająca się swobodą podejmowania decyzji w sprawie kierunków rozwoju gminy, aktywnością społeczną i zawodową, swobodą zrzeszania się, nieskrępowanym wygłaszaniem opinii i poglądów, współdecydowaniem w określaniu szans i perspektyw wspólnoty lokalnej,
- świadectwem lokalnej demokracji w sferze gospodarczej jest lokalny wolny rynek, a zatem swoboda podejmowania działalności gospodarczej, a także dbałość o uczciwą konkurencję i racjonalność gospodarowania,
- sektor komercyjny na równi z samorządowym współuczestniczy w procesie permanentnego rozwoju lokalnego [Paczowski 2015d, s. 234].

Wcześniej zasygnalizowano, że pojęcia lokalizm, lokalność, a także rozwój lokalny, jako kategoria społeczno-ekonomiczna, nie posiadają szczególnie długiej tradycji, lecz nie są przecież kategorią całkowicie nową. Rozwój lokalny traktowany przez długi czas na zasadzie peryferyjności, obrzeża spraw i problemów istotnych (choć nie idzie tu o takie traktowanie zagadnienia przez ekonomistów, bo – chociażby – literatura o tej tematyce jest całkiem bogata) zasługuje na zdecydowanie większe zainteresowanie i uczestniczenie praktyków gospodarczych, samorządowych i społecznych. Zapóźniona częstokroć świadomość społeczna i nieumiejętność korzystania z szans rozwojowych wymaga jeszcze dużo wysiłku ze strony każdego podmiotu lokalnej rzeczywistości. Szkoda straconego czasu, albowiem rzecz w tym, że rozwój lokalny jest jednocześnie niezbywalnym prawem, koniecznością i obowiązkiem lokalnej społeczności. Patrząc z tego punktu widzenia, nie ma alternatywy. To wszak dzięki rozwojowi lokalnemu dokonuje się realizacja interesów zarówno indywidualnych, jak i ogólnospołecznych. Oznacza to, że musi być ten proces planowany, kierowany, modyfikowany, z wykorzystaniem również lokalnych zasobów i czynników rozwoju, przez struktury samorządowe oraz współdziałające z nimi wszelkiego autoramentu instytucje odpowiedniego szczebla, a także, co ma zasadnicze znaczenie, reprezentantów lokalnej społeczności.

5. Znaczenie dialogu obywatelskiego dla rozwoju lokalnego. Podsumowanie

Dialog obywatelski jest formą kontaktu pomiędzy władzą a obywatelami oraz organizacjami, w których się zrzeszają, polegającą na wzajemnym przekazywaniu sobie informacji, opinii, podejmowaniu ustaleń odnośnie do celów, sposobów, narzędzi i instrumentów, a także planów i strategii wdrażania oraz realizacji polityki publicznej. Błędem jest utożsamianie dialogu obywatelskiego z dialogiem społecznym, który jest rozumiany i praktykowany głównie przy rozwiązywaniu, ogólnie mówiąc, problemów w obszarze zbiorowego prawa pracy pomiędzy władzami publicznymi, związkami zawodowymi oraz organizacjami pracodawców. Uczestnikami dialogu obywatelskiego zaś, oprócz władz publicznych, są przede wszystkim pozarządowe organizacje, a przedmiotem – rozmaite kwestie związane z rolą i pozycją różnych grup w społeczeństwie i państwie. Jakże zatem ma cele i czemu ma służyć dialog obywatelski? Odpowiedź na to pytanie ułatwi, niewątpliwie, przybliżenie rozstrzygnięcia kwestii znaczenia i wpływu dialogu obywatelskiego jako kreatora rozwoju lokalnego.

Za W. Misztalem [2008, s. 26] stwierdzić można, że dialog obywatelski służy podejmowaniu problematyki związanej z umiejscowieniem grup obywateli w społeczeństwie i państwie. W. Misztal wyróżnia dwie grupy celów, którym dialog obywatelski służy: ogólne i szczegółowe. Do grupy pierwszej powinno się zaliczyć:

- 1) uspołecznienie procedur decyzyjnych,
- 2) równoważenie interesów rozmaitych grup społecznych,
- 3) wypracowanie korzystniejszych rozwiązań w obszarze polityki społeczno-gospodarczej,
- 4) uczynienie z partnerów społecznych i społeczeństwa podmiotów przygotowanych do wypełniania roli współrealizatorów programów i zamierzeń uzgodnionych podczas dialogu,
- 5) rozszerzenie mechanizmów społecznej kontroli w odniesieniu do funkcjonowania administracji publicznej.

Do grupy drugiej zaliczyć należy:

- 1) dostarczanie odpowiednich, wszechstronnych informacji,
- 2) poznawanie (używając nomenklatury szkolnej) ze zrozumieniem potrzeb społecznych,
- 3) dyskusowanie nad ważnymi ze społecznego punktu widzenia kwestiami,
- 4) zidentyfikowanie wspólnych interesów,
- 5) budowanie społecznej równowagi na zasadzie konsensusu.

Świadczy to dobitnie o różnorodności płaszczyzn i konieczności stosowania dialogu obywatelskiego, a także jego użyteczności w rozwiązywaniu problemów lokalnych, w tym na rzecz rozwoju.

Dialog obywatelski jako element demokratycznego państwa prawa może mieć rację bytu jedynie wtedy, gdy respektuje normy wyznaczone przez to państwo, a więc

konstytucję i wszelkie inne akty prawne (mowa o nich była już wcześniej) – z jednej strony go sankcjonujące i umożliwiające, a z drugiej zakreślające jego granice. Jest on przy tym wszystkim instrumentem przyczyniającym się do podnoszenia jakości sprawowania władzy, funkcjonowania administracji publicznej. Jest także szansą na ochronę interesów państwa, praw obywateli, może przyczyniać się do realizowania interesu publicznego, jakim, bez wątpliwości, jest rozwój lokalny [Górski, Fenrych 2006, s. 123].

Przemiany społeczno-polityczne zachodzące w Polsce pod koniec XX w. wyzwołyły zjawisko, które określa się mianem „partycypacji obywatelskiej”. Odgrywa ono istotną rolę w koncepcji tzw. nowego zarządzania publicznego, polegającego na uczestniczeniu społeczności mieszkańców danej miejscowości czy też gminy i powiatu w identyfikacji i rozwiązywaniu wspólnych potrzeb i problemów decyzyjnych. Zachowania takie wśród społeczności lokalnej to wszelkiego rodzaju przejawy organizowania się i zrzeszania dla realizacji wspólnych celów, jak również włączanie się ludności, a także stworzonych przez nią organizacji w procesy rozwojowe i realizację zadań publicznych [Dolnicki (red.) 2014, s. 28].

Zróżnicowane mogą być formy uczestniczenia społeczności w życiu zbiorowym. Ważny w tym ujęciu jest sposób podejmowania decyzji. Może on opierać się na zasadzie demokracji, a więc spełniać wymóg przestrzegania woli większości. Może także wywodzić się z nieskrępowanej dyskusji (np. dialogu obywatelskiego), która najczęściej, w konsekwencji, prowadzi do kompromisu.

Istotnym, a jednocześnie wymiernym przejawem partycypacji obywatelskiej i zastosowania dialogu obywatelskiego w działaniach na rzecz rozwoju lokalnego jest tzw. obywatelska inicjatywa uchwałodawcza. Obywatele nie są wyłącznie materia instrumentalnie administrowaną, ale mają możliwość uczestniczenia w lokalnym życiu publicznym jako inicjatorzy działań [Izdebski 2002, s. 70].

Samorząd terytorialny jest bardzo istotnym czynnikiem budowy społeczeństwa obywatelskiego, umożliwia bowiem członkom lokalnych społeczności bezpośredni i pośredni udział w podejmowaniu decyzji na rzecz rozwoju przez organy samorządu terytorialnego. Przejawem bezpośredniego udziału mieszkańców w rozwiązaniach podejmowanych przez organa samorządowe jest referendum, tzn. przedsięwzięcie polegające na wiążącym rozstrzygnięciu konkretnej sprawy przez ogół mieszkańców jednostki samorządu terytorialnego w drodze powszechnego głosowania, np. lokalizacji dużej inwestycji publicznej [Szałowska-Olejniczak 2002, s. 238-246].

Kolejnym przykładem możliwości zastosowania dialogu obywatelskiego są konsultacje społeczne. Polegają one na wyrażaniu opinii w sprawach stosunku do wyboru wariantu rozstrzygnięcia określonego problemu przez ogół mieszkańców. Jakkolwiek konsultacje społeczne nie mają charakteru wiążącego, to jednak spełniają ważną rolę, legitymizując pewne rozstrzygnięcia władz lokalnych. Dzieje się tak wtedy (i wtedy konsultacje są obligatoryjne), gdy rzecz dotyczy zmian w organizacji terytorialnej jednostki samorządu terytorialnego, np. zmiany przebiegu granicy

jednostki i utworzenia jednostek pomocniczych; w każdej innej sprawie dotyczącej przedsięwzięć rozwojowych można przeprowadzać konsultacje fakultatywne.

Aktywność i inicjatywy inwestycyjne gmin i powiatów w lokalną infrastrukturę publiczną powodują poważne zmiany w układzie przestrzennym oraz środowiskowym. Nie jest to bez znaczenia dla zamieszkujących dany teren społeczności. Dlatego ważna jest tu rola obywateli w planowaniu i realizacji poszczególnych inwestycji. Wszelka presja – ale z poszanowaniem prawa, w tym przy udziale dialogu obywatelskiego – jest w tych procesach dopuszczalna i nie ma tu znaczenia, czy stosunek do przedsięwzięcia jest pozytywny, czy negatywny. Istotne w tym przypadku jest to, że zorganizowane podmioty prawa (stowarzyszenia, zrzeszenia) posiadają możliwości i instrumenty prawne zdecydowanie skuteczniejsze niż pojedynczy obywatele. Te pierwsze wysuwają się na czoło, jeśli chodzi o uczestniczenie w procesach zmian infrastrukturalnych podejmowanych przez administrację lokalną.

Procedura administracyjna sytuuje organizację społeczną w roli podmiotu dysponującego szeroką gamą możliwości uczestniczenia w niej. Organizacja taka może być zarówno stroną postępowania, jeśli upatruje w jakiejś kwestii swojego interesu prawnego, jak i może uczestniczyć w procedurze jako podmiot na prawach strony, może także, nie uczestnicząc w postępowaniu, zaprezentować organowi administracji swój pogląd na sprawę, wyrażając go w uchwale lub oświadczeniu jej statutowego organu. Co do zasady, nie ma takiego procesu inwestycyjnego, którego nie dałoby się „ubrać” w ramy proceduralne. Dlatego też wynika stąd konieczność wskazania na konkretnym etapie możliwości udziału organizacji społecznych w takiej procedurze. W sprawach inwestycji prowadzonych przez jednostki samorządu terytorialnego udział ten widoczny jest głównie na etapie wydawania zezwoleń na budowę obiektów budowlanych, realizacji planów zagospodarowania przestrzennego czy też wydawania tzw. decyzji środowiskowych [Ustawa z dnia 27 marca 2003].

Są to jedynie przykłady możliwości partycypacji społeczeństwa w procesach społecznych i gospodarczych, których celem jest, przynajmniej w założeniu, rozwój lokalny. Działania zmierzające ku niemu to powinność lokalnej władzy. I tej państwowej, i tej samorządowej. Żaden podmiot społeczności lokalnej, choć właściwie pasowałoby tu także określenie „lokalnego społeczeństwa obywatelskiego”, nie jest ani zwolniony z działań prorozwojowych, ani pozbawiony możliwości uczestniczenia w nich. Istota sprawy tkwi w określeniu wspólnych celów i metod realizacji. Niewątpliwie dialog obywatelski może i powinien znaleźć zastosowanie, bo korzyści z niego płynące są niezaprzeczalne.

Literatura

- Brol, R., 1998, *Zarządzanie rozwojem lokalnym – studium przypadków*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej im. Oskara Langego we Wrocławiu, Wrocław.
- Dolnicki B. (red.), 2014, *Partycypacja społeczna w samorządzie terytorialnym*, Wolters Kluwer, Warszawa.

- Górski D., Fenrych P., 2006, *Współpraca i kontakty zewnętrzne*, [w:] Imończuk B. (red.), *ABC samorządu terytorialnego. Poradnik nie tylko dla radnych*, FRDL, Warszawa.
- Izdebski H., 2002, *Fundamenty współczesnych państw*, Wyd. Prawne Nexis Lexis, Warszawa.
- Kłoczowski J., 1995, *Demokracja lokalna*, [w:] Miszczuk A. (red.), *Demokracja lokalna w krajach Europy Środkowo-Wschodniej*, Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, Lublin.
- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997 r., Dz.U. z 1997 r., nr 78, poz. 483.
- Miszczuk A., Miszczuk M., Żuk K., 2007, *Gospodarka samorządu terytorialnego*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa.
- Misztal W., 2008, *Lokalny dialog obywatelski*, Wydawnictwo CPS Dialog, Warszawa.
- Nowak J.F., 2006, *Modernizacja lokalnej administracji publicznej a rozwój lokalny*, Akademia Ekonomiczna w Poznaniu, Prace Habilitacyjne 25, Poznań.
- Paczóski P., 2015a, *Możliwości, przejawy i wpływ partycypacji społecznej na rozwój lokalny*, [w:] Kłóska I. (red.), *Problemy i uwarunkowania samorządności terytorialnej*, Wyd. Wyższej Szkoły Ekonomiczno-Humanistycznej, Bielsko-Biała.
- Paczóski P., 2015b, *Partycypacja społeczna w zarządzaniu publicznym na rzecz rozwoju lokalnego*, [w:] Laskowski R. (red.), *Samorząd terytorialny w Polsce z perspektywy 25-lecia jego funkcjonowania*, Prace Naukowe, t. 33, Wyd. Wałbrzyskiej Wyższej Szkoły Zarządzania i Przedsiębiorczości, Wałbrzych.
- Paczóski P., 2015c, *Wpływ dialogu obywatelskiego na kreowanie kapitału społecznego*, [w:] Bartniczak B. (red.), *Aktualne trendy w zarządzaniu środowiskiem*, Wyd. AD REM, Jelenia Góra.
- Paczóski P., 2015d, *Znaczenie i wpływ kapitału społecznego na rozwój lokalny*, [w:] Bról R., Raszkowski A., Sztando A. (red.), *Gospodarka lokalna w teorii i praktyce*, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Wrocław.
- Szałowska-Olejniczak E., 2002, *Referendum w świetle ustawodawstwa polskiego*, Warszawa.
- Ustawa z dnia 6 kwietnia 1984 r. o fundacjach, tekst jedn. Dz.U. z 1991 r., nr 46, poz. 203 z późn. zm.
- Ustawa z dnia 7 kwietnia 1989 r. – Prawo o stowarzyszeniach, tekst jedn., Dz.U. z 2001 r., nr 79, poz. 855 z późn. zm.
- Ustawa z dnia 20 sierpnia 1997 r. o Krajowym Rejestrze Sądowym, tekst jedn., Dz.U. nr 168, poz. 1186 z późn. zm.
- Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym, Dz.U. z 2003 r., nr 80, poz. 717 z późn. zm.
- Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i wolontariacie, Dz.U. z 2003 r., nr 96, poz. 873.
- Ustawa z dnia 19 grudnia 2008 r. o partnerstwie publiczno-prywatnym, Dz.U. z 2009 r., nr 19, poz. 100.
- Ustawa z dnia 27 sierpnia 2009 r. o finansach publicznych, tekst jedn., Dz.U. z 2003 r., poz. 885 z późn. zm.